

СЕРЕДНЯ НАДДНІПРЯНЩИНА ЗА ЧАСІВ ПЕТРА ДОРОШЕНКА (1665-1676 рр.) У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті аналізуються праці вітчизняних та зарубіжних дослідників життя та діяльності видатного гетьмана України Петра Дорошенка, активне сприяння у його діяльності населення Середньої Наддніпрянщини.

Ключові слова: Українська козацька держава, Руїна, Андрусівське перемир'я, геополітичне становще України, Середня Наддніпрянщина.

Постановка проблеми. Із 1665 року по 1676 рік державницьке життя Середнього Подніпров'я було найтісніше пов'язано з гетьманом Правобережної України Петром Дорофійовичем Дорошенком. Свою долю та діяльність гетьман підпорядкував боротьбі за незалежність України, відновлення її слави часів Богдана Хмельницького.

Історики, публіцисти, дослідники історії України дуже часто називають Петра Дорошенка найтрагічнішим гетьманом України [23]. Так, справді це був визначний державний діяч і дипломат, який проймався метою вивести свою Вітчизну з Руїни, об'єднати її розірвані частини, відновити самостійну Українську державу. У цих прагненнях на обох сторонах Дніпра він зустрічав підтримку, довіру й пошану народу.

Три сильні держави того часу - Московська держава, Річ Посполита, Оттоманська Порта, змагаючись між собою, намагалися скористатися Руїною, завоювати Україну. Гетьман розраховував також використати суперечності між ними. Ітак обирає тактику укладення союзів із протидіючими сторонами. Так, на початку своєї гетьманської кар'єри він укладає домовленості з Польщею проти Москви, а згодом для успішного ведення бойових дій у війні з Польщею звернувся за допомогою до султанської Туреччини. Наприкінці свого гетьманування він звертається за допомогою до Московської держави у боротьбі проти Польщі. Така непослідовна і дуже часто суперечлива зовнішня та внутрішня політика, руйнації, розорення турками й татарами українських міст і сіл, знищення та захоплення в неволю людей обернули прихильне ставлення народу до гетьмана в обурення та прокляття.

Мета. На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників життя і діяльності Петра Дорошенка показати його значимий влад у розбудову Української козацької держави, непесічну роль у цьому роцесц населення Середньої Наддніпрянщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія приділяла і приділяє досить значну увагу політичній, військовій діяльності гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка.

Зокрема, аналізу його гетьманування значну увагу відведено у працях В. Антоновича [8], М. Костомарова [29], Д. Бантиш-Каменського [14], М. Грушевського [17], О. Єфименко [28], Д. Яворницького [15], Д. Дорошенко [27], В. Липинського [30], І. Крип'якевича [6], О. Апанович [23] та інших. Докладно про це вказує Валерій Степанков у роботі «Постать Петра Дорошенка у висвітленні істориків [37]».

Останнім часом з'явилися фундаментальні праці В. Смолія [34], В. Степанкова [38, 39], Ю. Мицика [31], Т. Чухліба [40,41], Н. Яковенко[13], які на основі нових джерел та аналізу історичних досліджень показують незнані досі грані державницької та військової діяльності П. Дорошенка.

Та все ж у вказаних дослідженнях більше відслідковується намір проаналізувати його державницькі кроки в узагальнених діях, без певної локалізації щодо окремих територій, зокрема Середньої Наддніпрянщини. За твердженням ряду дослідників, саме ця земля відіграла для гетьмана вирішальну роль для визрівання ідеї відродження єдиної України. Тут він знаходив потужну підтримку своїх діях у соратників і земляків - мешканців краю [40].

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні та зарубіжні дослідники чимало уваги приляють походженню гетьмана. Беззаперечним є твердження, що багаточисельна родина Дорошківбула у середньовічні часи добре знана і шанована на Середній Наддніпрянщині.

Петро Дорофійович Дорошенко народився року 1627 в Чигирині в стародавній і заможній козачій родині й був онуком гетьмана Михайла Дорошенка, що загинув славною смертю в бою під Бахчисарасем весною 1628 року. Яків Собеський атестував Михайла Дорошенка, «полковника з доброю репутацією у козаків за його хоробрість і завжди прихильного до польського короля і Речі Посполитої», а турецький історик Наїма називає його «славним і хоробрим вождем» [31].

Про батька Дорошенкового, Дорофія або Дороша, знаємо тільки те, що він був полковником. Напевно, він брав участь у поході свого батька Михайла на Крим в 1628 році, принаймні Петро Дорошенко в своєму листі до Івана Сірка з 1675 р. згадує, що він «чув од свого батька про Шагін-Гіреєву війну, на яку наші запорозькі козаки покликані були» [31]. Мати Дорошенка була з відомого на Чигиринщині роду Тарасенків. За даними Д. Дорошенками знаємо що вона стала черницею Чигиринського монастиря під іменем Митродора.

Сім'я Дорошенків була доволі численна: Дорофій Дорошенко мав кілька синів і дочку. Але з-поміж синів, окрім Петра, тільки двоє відіграли значну роль в політичному житті: старший за Петра Григорій і молодший за нього Андрій. Григорій за гетьманування брата був полковником Брацлавським у 1668-74 роках, виконував обов'язки наказного гетьмана в 1668 р. і двічі зазнав московської неволі. Андрій Дорошенко - полковник Паволоцький і наказний гетьман з 1674 р.

За твердженням Д. Дорошенка, достеменно невідомо, де і коли він учився, і тільки з того, що він добре знав польську й латинську мови, як це видно з його листів, з того, що він у своїх промовах виявив ознайомленість з всесвітньою історією, можна припустити, що він учився або в Києво-Могилянській колегії, або у якійсь польській школі.

Величко двічі підкреслює, що Дорошенко був «довціпний і в світових річах біглий» та у «всіляких річах цікавий». Він же оповідає про те, як зжахнувся Брюховецький, почувши про вибір Дорошенка в гетьмани, - знаючи добре його «ростропность і во великих річах біглость» [1].

«Я з прадіда козак», - любив говорити український гетьман. Військову службу молодий Дорошенко почав у козацькому війську. Весною 1648 р. у складі тритисячного повстанського загону, очоленого Богданом Хмельницьким, він вийшов із Запорозької Січі на волость.

Як підкреслює О. Апанович з перших кроків Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Петро Дорошенко брав у ній участь, спочатку рядовим козаком, а в 1649 р. його записали до реєстру Запорозького Війська гарматним писарем Чигиринського полку, що передбачало певний рівень освіченості й професійне знання гарматної справи. У 1657 р. Хмельницький призначив Дорошенка прилуцьким полковником. Так майбутній гетьман формувався як полководець, політик, дипломат, пройшовши школу Богдана Хмельницького [9].

Перебування в Чигирині - столиці Української Гетьманської держави, де виникали, розвивалися, розроблялися й утілювалися життя ідеї української державності, допомогло Дорошенкові виробити свій широкий погляд на цю справу.

Після смерті Богдана прилуцький полковник Дорошенко став на бік гетьмана Івана Виговського, котрий прагнув урятувати самостійність Української держави у федерації з Польщею та Литвою. Він бере участь і в Чуднівській кампанії, в якій 20-тисячне царське військо капітулювало перед польською армією, а козацькі полки на чолі з Юрієм Хмельницьким, який був на той час гетьманом, уклали з поляками Слободищенську угоду.

Під час гетьманування Тетері на Правобережжі Дорошенко був у нього генеральним обіймав осавулом. На момент обрання правобережними козаками Петра Дорошенка гетьманом, він посаду черкаського полковника.

Гетьманування Петра Дорошенка

У тяжкий і трагічний час для України взяв гетьманську булаву Петро Дорошенко. Україна фактично розпалася на дві частини, кожна зі своїм гетьманом різної іноземної орієнтації. На Лівобережжі, яке залишалося під владою Москви, гетьманом був Іван Брюховецький, на Правобережжі, що перебувало під владою Польщі, - Павло Тетеря.

Обидва ці гетьмани, на думку О. Апанович, захопивши владу інтригами, підкупом, демагогією, підтримкою окупаційних військ, дбали тільки про свою користь і готові були на будь-який злочин проти свого народу задля збереження влади [9]. І Брюховецький, і Тетеря свідомо віддавали народ під чужепанування, один - під царя, другий - під короля. В особі цих двох

гетьманів відбився занепад української політичної й державної думки, що охопив значну частину старшини під час руїни.

Лівобережний гетьман Брюховецький догідливістю Москві перейшов усі межі: просив царя обсадити воєводами всі українські міста й замінити козацьку адміністрацію царськими урядовцями, ввести царське оподаткування в Україні, прислати з Москви митрополита, підлеглого московському патріарху. Собі ж випросив царські грамоти на землі та маєтності у вічне володіння, а також боярський чин.

Правобережний гетьман Тетеря, особисто збагачуючись усякими неправедними шляхами, не тільки сприяв відродженню на Правобережжі польського магнатсько-шляхетського землеволодіння, а й був одним із ініціаторів руйнівного походу армії польського короля для завоювання поляками Лівобережної України.

Слід зазначити, що саме Середня Наддніпрянина була в епіцентрі братовбивчої війни часів Руїни. Тут правобережні полки Павла Тетері торованими шляхами і бродами через Дніпро йшли громити Лівобережжя, а загоони Івана Брюховецького йшли до Черкас, Канева, Корсуня, гетьманського Чигирина, аби задовольнити забаганки свого вождя.

Про таких, як ці два гетьмани, козацький літописець Самійло Величко писав на початку XVIII ст. : «Для срібла і золота не тільки кожний із них дав би виколоти собі око, але брата й отця непощадив би, то як би мав жалувати матки - погибаючої України?» [1].

Гетьманування Брюховецького й Тетері поглиблювало розрив між двома частинами України. Набирала обертів Руїна, зростали анархія, безладдя, беззаконня, знищення людей, матеріальних і духовних здобутків, нагромаджених попередніми поколіннями. Запанували деморалізація і зневіра. Мабуть, треба було мати надзвичайну мужність, щоб так, як Петро Дорошенко, в умовах зруйнованого краю й розладнаного життя поставити собі за мету витягнути Україну з безодні хаосу і руїни, об'єднати її обидві частини, відродити Богданову державу. Дорошенко змінив на гетьманстві Тетерю, котрий не був спроможний стримати народний гнів проти нього й поляків. Один із ватажків повстанського руху Василь Дрозд (Дрозденко) на початку 1665 р. розбив у центрі Тетерю, якому польські військові сили не могли надати допомоги, оскільки більшість із них після невдалого королівського походу на Лівобережжя подалася до Польщі. Весною того ж року Тетеря, забравши награване майно, поклав булаву й утік до Польщі, супроводжуваний ненавистю й зневагою народу.

Татари, що перебували на Правобережжі як союзники Польщі, заявили свої претензії на панування там. Їм назустріч пішов медведівський сотник Степан Опара - один із учасників повстання на Правобережжі. Влітку 1665 р. він оголосив себе гетьманом «з ханської руки» й одержав підтвердження хана з обов'язком залежності від нього. Але дуже скоро татари, побачивши нікчемність Опари, скинули його з гетьманства, заарештували й запропонували правобережним козакам вибрати іншого гетьмана. Пізніше Опара був виданий полякам, які його розстріляли.

10 жовтня 1665 р. на свято Покрови до Чигирини з'їхалися правобережні полковники й тимчасово обрали гетьманом Петра Дорошенка. Остаточне затвердження відбулося на загальній раді на початку січня 1666 р. в Чигирині на свято Водохрещення.

Описуючи цю раду, Самійло Величко повідомляє, що полковниками, старшиною та представниками від козацтва «виборнішим товариством» було «без довгих роздумів одностайно проголошено затверджено його ж, Дорошенка, гетьманом. Йому відразу вручено військові клейноди, а вірність та щирість закріплено взаємною присягою: гетьман - військові, а військо - гетьманові». Й далі козацький літописець робить дуже важливе зауваження: «Того, при якому монархові будуть лишатися - чи російському, чи польському, - не визначали» [1].

А через два місяці 22 лютого 1666 р. правобережне козацтво, що зібралось в Лисянці на раду, ухвалило запропоновану гетьманом програму: «вигнати всіх ляхів із Правобережжя до Польщі, вступити в союз із кримським ханом і весною йти на лівий берег Дніпра, щоб з'єднати його з Правобережною Україною під однією булавою» [31].

Програма Дорошенка, яку увінчувала ідея відновлення Української держави, ґрунтувалася на концепції з'єднання всіх українських земель, «цілісності Отчизни». Як кордони української території вона визначала Перемишль, Ярослав, Віслу та Німан - на Заході, Севськ і Путивль - на

Сході. У таких межах була колись «держава або князівство Руське» й такі кордони мала дістати козацька держава.

Щоправда, у своїй діяльності Дорошенко намагався спочатку здобути для Української держави давні кордони - по річку Случ. Але в подальшому мав надію поширити свою владу також і на західні землі, «як далеко сягає мова руського народу». Саме така позиція була сформульована ним на переговорах із Туреччиною.

Відновлену самостійну Українську державу Дорошенко прагнув поставити в нейтральне й незалежне становище між Московією, Польщею й Туреччиною. Літописець Самійло Величко називав Петра Дорошенка «нейтралістом».

Програма Дорошенка була просякнута його переконанням щодо єдності і згоди українського народу: «Хоч Божою волею український народ обох сторін Дніпра роздвоєний і видається собі ворогами, однак ніхто чужий не є нам такий прихильний, як ми самі собі є приятелями». Тому він закликав, «щоб в одній раді, а не у розбитті Україна перебувала» [31].

Однак у перші місяці свого гетьманування Дорошенкові доводилося визнавати зверхність Польщі, оскільки в Чигирині, Корсуні, Білій Церкві та деяких інших містах ще стояли польські залоги, а також визнавати й протекторат хана, який виступав союзником нового гетьмана, підтримав його обрання. Ханські орди брали участь у військових операціях Дорошенка. Козацького війська тоді налічувалось усього тисяча чоловік.

Новому гетьману треба було утвердити свою владу, тим більше, що з'явився претендент на гетьманство - Василь Дрозденко, який став брацлавським полковником і, між іншим, дотримувався промосковської орієнтації.

Похід на Брацлав був першою військовою акцією новообраного гетьмана. Кілька тижнів тримав Дорошенко в облозі Брацлав, поки місто, нарешті, капітулювало. Дрозденко був узятий у полон і розстріляний.

Тут, на Середньому Подніпров'ї, Петро Дорошенко приступає до реформи і реорганізації козацького війська, яке є однією з найважливіших ознак державності. Він створює постійне наймане військо - так званих сердюків або серденят. Те, що його попередниками, починаючи з Богдана Хмельницького, запроваджувалось як окремі тимчасові заходи, Дорошенко зробив постійною структурою.

Сердюцькі полки стали основою збройних сил. Вони комплектувалися з місцевих людей - «охотників», та чужоземців - молдаван, сербів тощо. Це була піхота (до 20 тисяч чоловік), керована досвідченими старшинами, а також чужоземними офіцерами, які перейшли з польської служби. Сердюцькі полки виявляли велику хоробрість, зберігали вірність гетьманові, не залежали від різних політичних хитань і настроїв.

В умовах Руїни це набуло особливого значення. Дорошенко досяг незалежності від козацької старшини, козацьких полковників із їхніми полками, що неодноразово піддавалися різним впливам, мали різні чужоземні орієнтації.

Незважаючи на розруху, майже постійний військовий стан, він намагався щось робити й для державного будівництва, дбав про фінанси, необхідні для утримання найманого війська, провів на кордоні нову митну лінію, готувався карбувати власну монету, провадив планову колонізацію спустошених околиць Правобережжя, а на степовому порубіжжі утворив новий Торговицький полк.

Звільнення Правобережжя від польських військ Дорошенко розпочав у жовтні 1666 р., використавши внутрішню міжусобицю у Польщі - бунт Любомирського проти короля. Зі своїми військами гетьман провів ряд боїв проти польських залог, які ще залишалися у правобережних містах, і витіснив їх. У цей час до нього надійшла допомога - 30-тисячна татарська орда.

На порядку денному постала проблема звільнення Лівобережної України від панування гетьмана Івана Брюховецького. Проти нього наростало загальне обурення. Серед народу викликало велике невдоволення прибуття (на пропозицію лівобережного гетьмана) царських воевод, які залогами стали по містах, а з ними - переписчиків, які переписали населення, зареєстрували його достатки й стали збирати податки грошми, хлібом, медом і всякими продуктами з українських селян іміщан.

Ненавиділа Брюховецького й старшина, з якою він поводився зверхньо й підступно. Тих, хто з ним не погоджувався, він заарештовував і відправляв до Москви, а звідти - до Сибіру.

Брюховецький сварився навіть із воєводами, зокрема київським - Шереметьєвим. Отже, вибух загального гніву міг змести лівобережного гетьмана.

В останні місяці 1665 р. Дорошенко здійснив спробу закріпитися на Лівобережжі. У відсутність Брюховецького, котрий у той час був у Москві, правобережний гетьман посилав на лівий берег Дніпра козацькі загони, які поширювали там його універсали, в яких закликав лівобережне населення визнати його владу і скинути Брюховецького для об'єднання розділених частин України. З початку 1667 р. Дорошенко планував виступити з усім своїм військом на Лівобережжя.

Але в січні 1667 р. у селі Андрусові поблизу Смоленська було укладено перемир'я між Росією та Польщею на 13 років. За цим перемир'ям Лівобережжя України залишалося за Росією, а Правобережжя знову переходило під владу Польщі, окрім Києва, який залишався за Московською державою тільки на два роки [33].

Запорозька Січ повинна була перебувати під владою обох держав. Отже, за змовою двох воюючих країн відбувся поділ України, тобто офіційний, юридично оформлений міжнародним трактатом поділ української території на три частини.

Андрусівська угода мала катастрофічні наслідки для України. Ця угода перекреслювала українсько-російський договір 1654 р., найважливішою й першорядною умовою якого був захист українського народу від ворогів, а також зобов'язання Москви ніколи не віддавати Україну польському королю.

Після Андрусова вкрай загострилася міжособна боротьба серед української старшини за гетьманство. Були моменти, коли в Україні водночас існували три гетьмани різної політичної орієнтації, кожний із яких тягнув за собою козаків свого полку і обов'язково запрошував як своїх союзників ханські орди. Руїна досягла свого апогею. Розгорілася громадянська війна.

Андрусівське перемир'я призвело до посилення протурецьких і протатарських настроїв у середовищі козацької старшини. Ті, хто боровся проти царського уряду, після 1667 р. вже не мав можливості спиратися на Річ Посполиту. Правобережні старшини, котрі виступали проти Польщі, не могли розраховувати на підтримку Московської держави. Тому дехто з них звертав свої погляди до Кримського ханства й султанської Туреччини.

Після першого повідомлення про Андрусівське перемир'я Петро Дорошенко відправив послів до турецького султана. Для правобережного гетьмана Андрусівський трактат постав на шляху здійснення його програми про злуку обох частин України. Звістка про Андрусівську угоду настільки подіяла на Дорошенка, що він захворів. Дорошенко вирішив, спираючись на підтримку Порту, виступити проти Польщі й вести з нею непримиренну війну доти, доки Польща не відмовиться від Правобережної України. Своє перше посольство до Туреччини він спорядив саме заради військової допомоги, яку і одержав.

Воєнні дії проти Польщі розгорнулися влітку та восени 1667 р. й дістали назву Підгаєцької кампанії. У серпні того ж року з'явилася в Україні орда під проводом калги- салтана Керим-Гірея, згодом прибули й турецькі яничари. У вересні об'єднані сили калги та Дорошенка розпочали воєнні дії.

Дорошенко, готуючись воювати з ворожими силами, розраховував на непідготовленість Польщі. Але польний гетьман Ян Собеський, талановитий польський полководець, котрий стояв начолі коронних військ, знав про наступ, що готувався. Розіславши універсали, він попередив шляхту прикордонних воєводств про небезпеку татарського нападу, підготувався до відсічі й сам.

У другій половині вересня 1667 р. Дорошенко з 24 тисячами своїх козаків, із 40 гарматами й кількома десятками тисяч орди під проводом калги Керим-Гірея був уже в Галичині. Туди ж прийшли й три тисячі турецьких яничарів із 12 гарматами. Проти цих сил Ян Собеський міг виставити всього 15 тисяч регулярного війська й кілька тисяч озброєної челяді. Але його підтримав запорозький кошовий Сірко, який ще в січні 1667 р. побував у Львові й заявив, що не визнає Дорошенка за гетьмана й готовий зі своїми запорожцями зробити диверсію проти Криму, щоб стримати Дорошкових спільників - татар.

Майже два тижні витримував Собеський облогу біля Підгайців, відбивши перший сильний штурм. Коли його сили почали слабнути, прийшла звістка, що Сірко вдарив на Перекоп і спустошив північний Крим. Це викликало паніку у татарських союзників Дорошенка, які не хотіли більше воювати в Галичині. Багато їх почало тікати з табору додому.

Повторилася типова в історії татарсько-українських союзів картина: понад головами своїх союзників Керим-Гірей почав 16 жовтня переговори з Собеським, і всього за якісь чотири години вже був готовий трактат про «вічну приязнь і непорушний мир».

Що ж до козаків, то вони мали залишатися в польським підданстві на умовах, які мусила виробити спеціальна комісія. Дорошенко опинився в настільки небезпечній ситуації, що йому залишилося лише наспіх копати шанці для захисту свого табору від «союзників».

Коли на третій день Керим-Гірей запропонував своє посередництво, Дорошенко, не маючи вибору, приступив і собі допереговорів із Собеським. 19 жовтня 1667 р. була підписана угода: Дорошенко й Військо Запорозьке обіцяли підданство королеві й відмовлялися на майбутнє від усяких інших протекцій; магнати й шляхта могли вільно вертатися до своїх маєтків; коронне військо не повинно було входити до козацької України; поляки були вимушені визнати кордон козацької держави по річці Горині; залогав Білій Церкві мала бути зменшена, остаточне полагодження відносин відкладалося до найближчого сейму. Пакт був скріплений взаємною присягою Дорошенка й Собеського.

Отже, під Підгайцями Собеський підписав два окремі трактати - з татарами, а також із Дорошенком. Укладений за таких обставин договір не міг бути щирим з боку Дорошенка. Розуміючи, що ні Москва, ні Польща не можуть погодитися з самостійним існуванням України, він почав тепер думати про досягнення своєї мети за допомогою Туреччини. Але до якогось часу мусив приховувати свої плани й провадити дипломатію на всі сторони, чекаючи слушного часу й сприятливих умов.

Політика Дорошенка, його боротьба проти панування чужинців, прагнення об'єднати розділену Україну, відновити Українську державу знаходили розуміння та визнання серед найширших кіл української громадськості. Його підтримували народні маси не тільки Правобережної, а й Лівобережної України, де він набув найширшої популярності.

Про це доносили царському уряду московські агенти, повідомляючи, що в церквах молилися за «благочестивого, Богом даного гетьмана Петра». Львівський єпископ Шумлянський, що був гостем у Чигирині, писав: «Дорошенко дуже укріпився, панує в повні й має найвищу любов серед народу - злого не чував я про нього слова».

Найближчим порадиником Дорошенка був православний митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, супротивник польського та московського втручання в українські церковні справи, автор талановитих, пристрасних проповідей, послань, цікавого листування. Тукальський улаштував свою митрополічу резиденцію в Чигирині. Його приїзд сюди був великою моральною підтримкою для Дорошенка, котрому митрополит став вірним другом. Як казали сучасники, «духом Йосипа Тукальського і гетьман живе, і вся Україна».

Велику симпатію Дорошенко викликав у козаків тим, що прислухався до голосу народу. Жодної справи він не вирішував, не з'ясувавши попередньо народної думки, яку намагався якимось підготувати, навіть сформував певним чином. Дорошенко дуже часто скликав ради: і старшинські, й загальні - Генеральні, прагнучи надати їм статусу державного органу. Під час голосування ради він виходив із приміщення, щоб своєю присутністю не впливати на її рішення.

Видатний історик України Дмитро Дорошенко, який працював після 1917 р. за кордоном, автор великої дослідницької праці про Петра Дорошенка, писав: «З усіх українських гетьманів XVII століття Дорошенко був, коли можна так висловитись, найбільш конституційним гетьманом» [27].

На початку 1668 р. на Лівобережжі відбулися події, які сприяли оволодінню Дорошенком цією частиною України. Гетьман Брюховецький вирішив приєднатися до антимосковського руху, котрий поширювався по всій Україні. Таким чином він бажав запобігти можливому вибуху народного гніву проти нього самого. Водночас він плекав честолюбну надію стати володарем усієї України. Зневажений усім українським народом, він не відчував історичних реалій. Вирішивши вирватися з-під опіки Москви, він скликав раду, де заявив, що Москва хоче віддати Польщі й Лівобережну Україну, отже, слід вигнати царських воєвод і перейти під протекцію турецького султана.

Н апочатку літа на Лівобережжі з'явився Дорошенко. Населення радісно вітало його. 8 червня 1668 р. Дорошенко був проголошений гетьманом обох боків Дніпра. Це був його найвищий тріумф. Нарешті об'єднувалися розірвані частини України й вона знов була цілісною.

Однак переможна ситуація виявилась нетривкою. З усіх боків наседали вороги. Саме в цей час до Дорошенка прийшла несподівана для нього звістка про наступ поляків на Правобережжя, хоча гетьман дипломатично постійно підтримував приязне листування з Яном Собеським. Дорошенкові довелося спішно покидати Україну і переходити на Правобережжя, щоб організувати відсіч польському наступові.

Щоправда, один із сучасників пояснював цей раптовий демарш тим, що гетьман отримав звістку з дому, із Чигирина, про зраду дружини. Козацький літописець Самовидець писав, що «она через пліт скочила з молодшим» [2].

Та як би там не було, хоч би які причини спонукали Дорошенка на відхід із Лівобережжя, після цього він його втратив назавжди. Залишений ним наказним гетьманом чернігівський полковник Дем'ян Многогрішний прийняв підданство Москви. У Глухові в середині березня 1669 р. Його обрали справжнім гетьманом Лівобережної України. Водночас були прийняті так звані «глухівські статті».

Так знову розпалася козацька Україна. Проте Лубенський, Гаяцький, Прилуцький полки вперто стояли за Дорошенка аж до весни 1670 р. Переяславський полк так само був із ним, але потім полковник Дмитрашка Райча (виходець із Молдавії) пристав зі своїм полком до Многогрішного.

П. Дорошенко шукає шляхів зближення із Запоріжжям. Це відповідало його програмі об'єднання України, намірам володарювання над усією Україною. Однак Запоріжжя не підтримало Дорошенка. Воно зайняло позицію рішуче ворожу Оттоманській Порті, стало центром військового й політичного протистояння проти неї та Кримського ханства.

Як уже зазначалося, кошовий отаман Іван Сірко на першому етапі вороже повівся з Дорошенком. Похід запорожців на чолі з Сірком у 1667 р. на Перекоп і їхній напад на Крим спричинив невдалий для козацьких полків кінець літньо-осінньої Підгаєцької кампанії 1667 р. у війні Дорошенка проти Польщі.

Однак і серед запорожців не було єдності. Коли в серпні 1668 р. на Січі обирали гетьманом Суховія, майже половина учасників Ради виявилися прихильниками Дорошенка, навіть запрошували його прийти в Січна раду в поле, де обіцяли поламати мушкетами «суховієві стріли». Обставини, які склалися після Андрусівської угоди, поставили Дорошенка в трагічне становище. Прагнучи, як Хмельницький, зробити Україну цілісною й самостійною, він усвідомлював її неспроможність відстояти свою незалежність в умовах збройної боротьби чужоземних держав за панування в Україні.

Отже, треба було одержати підтримку однієї з держав, щоб боротися проти решти. Москва і Польща ні за яких умов не бажали відмовлятися від володіння своєю частиною розірваної України, отже робили неможливим її об'єднання.

Пріоритетним ставав союз із Туреччиною, спрямований на отримання реальної допомоги для здійснення своїх планів об'єднання й забезпечення незалежності України. Крім того, Оттоманська Порта мала вплив на своїх васалів - кримських і ногайських татар, без військових сил яких важко було обійтися. Коли татари не виступали союзниками, то їх обов'язково використовувала протилежна сторона.

Правобережний гетьман скликав раду старшин, яка виробила умови протекторату Туреччини, що були викладені в 14 статтях. У них йшлося про те, що козаки бажать вступити в союз із Туреччиною, але не бути ні данниками, ні невільниками.

Турецький султан формально дав згоду на прийняття Дорошенка з козаками під свою протекцію. Разом із козацькими послами поїхав в Україну чауш (турецький посол). Згодом після повернення посольства Дорошенка, 10-12 березня 1669 р., відбулася загальна рада в Корсуні, яка ухвалила «тримати з турками дружбу», хоча на раді й виявилася деяка опозиція турецькому протекторату. Між Чигирином і Стамбулом почалися жваві дипломатичні зносини, а при султанському дворі був постійний український резидент.

У цей час серед козацтва підвладного П. Дорошенку розгорнулася жорстока міжусобна боротьба. Спочатку це була боротьба за гетьманство із Суховієм, війська якого Дорошенкові вдалося розгромити на початку 1669 р., зокрема й орди союзних з ним кримських татар. Суховій ледве врятувався й разом із татарами втік.

Допоміг правобережному гетьману в цій перемозі Іван Сірко. Славетний кошовий отаман, усвідомивши національно-визвольні прагнення Дорошенка, його тверді, непорушні принципи щодо об'єднання України і відновлення її державності, приєднався до Дорошенка, підтримав його боротьбу.

Однак Суховій не заспокоївся, тим більше, що його незмінне підтримували кримські татари. Хан Аділ-Гірей знав, що Дорошенко скаржився на нього султанові й домагався, щоб його було скинуто з кримського престолу, й через те допомагав Дорошенковим ворогам.

Улітку 1669 р. Суховій обложив Дорошенка поблизу села Конончі над Россю. З Дорошенком було всього дві тисячі козаків. Перед правобережним гетьманом виникла загроза потрапити у ворожі руки. Але в цей час до табору прибув турецький чауш і наказав Суховію відступити. Суховій не міг не послухатися, оскільки його головна військова сила складалася з татар, турецьких підданих. Він відмовився від гетьманства, а козаки, що були при ньому, пішли до Умані й проголосили уманського полковника Ханенка гетьманом.

Дорошенко, підійшовши до Умані, спершу уклав з Ханенком договір, аби обом суперникам їхати в Чигирин, де рада мала вирішити спір між ними й визнати одного з них гетьманом. Але Ханенко замість того, щоб їхати на раду, запросив кримську орду пішов війною на Дорошенка.

В обох суперників військо складалося головним чином із татар. У Дорошенка була орда білогородська, що перебувала під владою сілістрійського паші. До Ханенка приєднався Юрій Хмельницький. Під містечком Стеблевим Дорошенко здобув перемогу й прогнав Ханенка на Запоріжжя. Юрій Хмельницький був пійманий і відправлений у Туреччину, де утримувався в Семибаштовому замку.

Однак Ханенко не заспокоївся, відрядив посольство до польського короля й дістав від нього грамоту на гетьманство. Дорошенкові довелося протягом кількох років мати справу з цим затятим ворогом і вести з ним запеклу боротьбу.

З допомогою коронного гетьмана Яна Собеського Ханенко утвердився в Ладжині. Поляки зайняли міста Немирів, Брацлав, Могилів, Рашків, Бар та інші й віддали їх під урядування Ханенкові. Таким чином, в Україні виявилось водночас три гетьмани: двоє на правому й один на лівому березі Дніпра.

Ситуація на Правобережній Україні була вибухонебезпечною, оскільки несла в собі загрозу війни Дорошенка з Польщею. Восени 1669 р. Дорошенко послав до Варшави своїх послів - полковника Петрановського і генерального осавула Тарасенка на коронаційний сейм, де, після зречення Яна-Казимира, королем був обраний Михайло Вишневецький.

Козацькі послі мали докладну інструкцію, складену Дорошенком, за якою вони мусили домагатися повної автономії України на умовах Гадяцької угоди 1658 р. Негативну реакцію на це польських правлячих кіл яскраво описує Самійло Величко. «Оті Дорошенкові посланці, Петрановський і Тарасенко, незабаром повернулися з Польщі, в Пилипівський піст прибули в Чигирин, а добре вивідавши про всі польські пристрасті, донесли йому, Дорошенкові, що поляки, побачивши Дорошенкові пункти й побажання всього Війська, вельми ними лишились уражені й почали дихати таємним, схованим у їхніх серцях, гнівом і відпровадили їх, Дорошенкових послів, ні з чим, відклавши комісію на інший час, а Дорошенка обіслали через тих послів тільки фіглями та листовними компліментами».

Проте формально переговори все ж таки почалися влітку 1670 р. в Острозі на Волині. Для Дорошенка вони були тільки дипломатичною акцією. Український гетьман розумів, що між Польщею й Україною існують непримиренні суперечності, і, приступаючи до переговорів в Острозі, не сподівався дійти якогось остаточного порозуміння. Він бажав тільки виграти час і підготуватися до подальшої акції - вже збройної.

До того ж саме в цей час до Острога дісталися і послі Михайла Ханенка, які передали про його готовність стати підданим польського короля за умови визнання Ханенка гетьманом. Другого вересня 1670 р. саме на цих умовах польськими делегатами й послами Михайла Ханенка був підписаний договір, за яким Ханенко проголошувався гетьманом Правобережної України. Наприкінці року сейм ратифікував цей договір.

Тим часом 22 лютого 1671 р. Дорошенко скликав у Корсуні раду зі старшині «військової черні» (рядового козацтва), де був зачитаний королівський лист до козаків, у якому король закликав не вірити Дорошенкові. Рада відповіла ухвалою повного довір'я до свого гетьмана. У

лісті до короля вона заявила про солідарність козаків із Дорошенком. Сам він прибув на раду аж під кінець, щоб не впливати на її учасників своєю присутністю.

У колективному листі до лівобережних козаків, схиляючи їх знову до спілки з Дорошенком, правобережна старшина писала, що в його особі український народ має «справжнього доброго вождя, який про те тільки й дбає, щоб Україна ніколи не була роздвоєна й розрізнена».

Готуючись до війни з Польщею й чекаючи на турецьку військову допомогу, Дорошенко всюди шукав спільників та союзників, прагнув організувати антипольську коаліцію. Він спробував було, як колись Хмельницький, встановити зносини з курфюрстом Бранденбурзьким Фрідріхом Вільгельмом, щоб залучити його до такої коаліції, але лист гетьмана потрапив до рук польського короля.

Звертався Дорошенко й до Степана Разіна, з яким у нього було листування. Український гетьман домовлявся про побачення з донським отаманом. Дорошенко підтримував відносини й із лівобережним гетьманом Дем'яном Многогрішним. Неодноразово звертався до московського уряду, який сам кілька разів відправляв посольства до Чигириня.

У січні 1668 р. царський посол Тяпкін зустрівся в Переяславі з братом гетьмана - Григорієм Дорошенком, який підтвердив, що козаки готові прийняти царську протекцію, але за таких умов: в українських містах і містечках не буде жодних московських військових гарнізонів, ані урядників; гетьманом усієї України по обох сторонах Дніпра має бути Петро Дорошенко; козацькі вольності й права мають залишатися непорушними; царський урядне збиратиме жодних податків на Україні від міщан і всіх інших «тяглих людей»; гетьман Брюховецький мусить уступити Дорошенкові гетьманську булаву, зберігаючи боярське звання і свої маєтки.

І надалі в московсько-козацьких контактах повторювалися з деякими варіаціями ці позиції, згідно з якими обумовлювалася можливість прийняття Дорошенком царського протекторату. При цьому висувалася вимога обов'язкового об'єднання під цим протекторатом обох частин України, що у свою чергу було неприйнятним для Москви, оскільки суперечило Андрусівському договору.

Винятково складна, заплутана й загрозлива ситуація склалася на Правобережній Україні на початку 70-х років XVII ст. У 1671 р. почалася козацько-татарсько-польська війна, котра внаступному році перейшла в польсько-турецьку війну. Військові дії 1671 р. відбувалися на тлі найгостріших суперечностей не лише між воюючими сторонами, а й усередині їх, що ускладнювало політичну та воєнну обстановку на Правобережжі, руйнівно позначалося на його населенні.

Дорошенко майже чотири тижні без успіху тримав в облозі фортецю Біла Церква, а потім вирушив на допомогу своєму брату Григорію, який із 1500-ма козаками стояв між Вінницею й Браїловим і якому загрожував польський наступ. Повернувшись до своєї резиденції в Чигирин, гетьман чекав на допомогу - прихід ханських орд. У Дорошенка на той час було всього десять тисяч сердюцьких військ. Крім того, у ряді міст трималися віддані йому козацькі залоги.

Дорошенкові вдалося добитися від Порти змін на кримському троні. Хан Аділ-Гірей, який допомагав Ханенкові, був скинутий, а його місце зайняв Селім-Гірей. Однак проти нього виступив колишній хан, який закликав собі на поміч донських козаків Степана Разіна, астраханську орду, черкесів і калмиків. Між ними точилася міжособна боротьба. Дорошенко послав Селім-Гірею на допомогу дві тисячі козаків. Білгородська орда, яка була при Дорошенкові, втекла від нього, почувши про наїзди Івана Сірка із запорожцями на її улуси.

Коли ж, нарешті, татарські орди прийшли на допомогу гетьманові (20 тисяч ногайської і кримської орди, одна тисяча турецької кінноти), Дорошенко розіслав 16 листопада 1671 р. з-під Лисянки універсал до корсунського, канівського, черкаського й чигиринського полковників, і до всієї старшини, і всіх «посполитих людей», щоб вони оберігалися від тих його союзників. Він радив, щоб люди «не плуталися по гостинцях» (дорогах) і щоб зі своїми товарами й набутками трималися в обережності по містах коло свого добра.

Гетьман наказував, щоб цей його універсал усі, перечитавши, негайно пересилали далі «і вдень, і вночі». Бажаючи уникнути великого кровопролиття і руйнації, Дорошенко звертався до жителів малих міст і містечок не чинити опору військам Собеського й піддаватися їм добровільно. Понад двадцять таких міст і містечок, що піддалися військам поляків і Ханенка, коли до них наблизився Дорошенко з військами, переходили знову на його бік.

Взагалі місцеве населення співчувало Дорошенкові й доносило йому про кожний рух ворогів. Жовніри Собеського не зважали на його суворий наказ по-людськи ставитися до місцевого населення й нічого у нього безкоштовно не забирати. Польські жовніри, що зимували в Білій Церкві, Димері, Борщагівці, Погребищах, Володарці, Антонові та інших містечках, постійно грабували українське населення.

Влітку під час облоги Кальника поляки спалили всі навколишні хутори й хліб на полях, не залишивши, як каже свідок, «ані одного снопа на полі», Жовніри вишукували навіть ями, де люди переховували збіжжя, а часом і цінні речі, й забирали все, що знаходили. Настала зима, й воєнні операції припинились.

Однак Дорошенко, одержавши нарешті татарську підмогу: 20 тисяч чоловік із ногайської і кримської орд й одну тисячу турецької кінноти, 24 грудня перейшов Буг і оволодів містом Тростянцем. Потім відійшов від Тростянця і повернувся до Чигирина, припинивши бойові дії, але не боротьбу. Він готувався до весняної кампанії проти Польщі. Союзник у нього тепер мав бути значно могутніший, ніж татарські орди.

На початку вересня 1671 р. Оттоманська Порта переможно закінчила війну з Венецією й здобула острів Крит. Султан вирішив, що настав час порухатися з Польщею.

Туреччина вторглася в Україну в 1672 р. величезними силами. Військо султана Магомета IV налічувало 200 тисяч чоловік. Оттоманська Порта направила в Україну власне турецькі війська, війська молдавського і волоського господарів, орди кримського хана. Згодом до них приєднався Дорошенко з 12 тисячами козаків. Артилерія турецького війська налічувала 200 гармат. За указом султана татарські орди були підпорядковані Дорошенкові. Вони прибули до правобережного гетьмана в Чигирин ще задовго до того, як основні турецькі сили увійшли в межі України.

Незначне польське військо (шеститисячний корпус) під командуванням Лужецького й кілька тисяч козаків Ханенка, яких направив Ян Собеський, щоб перегородити Дорошенкові шлях до злуки з турками, зазнали поразки від правобережного гетьмана під Четвертинівкою на Поділлі в липні 1672 р.

Під Кам'янцем Дорошенко приєднався до армії султана. В Україні головну надію покладали на неприступний Кам'янець, облога якого Магометом IV почалася в перших числах серпня. Дорошенкові сердюцькі полки брали участь у битві за Кам'янець-Подільський. Три тижні тривала облога. Наприкінці серпня фортеця капітулювала. Султан разом із Дорошенком урочисто в'їхали до Кам'янця.

Після зайняття міста і ряду невеликих укріплених замків турецькі війська окупували Поділля. Султан розташувався в Бучачі. Татарські орди на чолі з Селім-Гіреєм, турецькі частини під керівництвом Каплан-паші Калєбі, молдавські та волоські війська, а також сердюцькі полки Дорошенка султан направив на завоювання Львова.

Це строкате військо спалювало й знищувало все, що опинялося на його шляху, не затримуючись, проте, біля тих українських міст, котрі чинили опір.

2 вересня 1672 р. почалося безприкладне пограбування країни. В історії не було подібного татарського нападу щодо розмірів території, на яку він поширився, і щодо кількості захоплених у полон людей. Величезне ординське військо перейшло до суцільного грабежу. Татарські чамбули доходили до Вісли, Сяна й Карпатських гір.

18 жовтня 1672 р. польський уряд уклав у Бучачі мир з Оттоманською Портою, за яким Туреччині та її васалу Дорошенкові переходила велика частина Правобережної України. Польща зреклася своїх прав на Поділля, яке перетворювалося на турецьку провінцію, й на козацьку Україну, яка вважалася самостійною державою під протекторатом султана. Польща зобов'язувалася вивести залоги з Білої Церкви та інших фортець і виплачувати султанові контрибуцію в сумі 22 тисячі червінців щорічно.

Дорошенко повернувся до Чигирина. Про взяття турецько-татарським військом Кам'янця-Подільського Дорошенко сповістив українське населення універсалом, повідомляючи, що війна з Польщею закінчена й міста, які трималися Ханенка, визнали тепер його (Дорошенка) владу.

Проте становище правобережного гетьмана було надзвичайно складним. Здобуття Кам'янця, де турки обернули костьоли і церкви на мечеті й чинили різні насильства і знущання над

християнською вірою, а також пограбування країни татарами викликало в усіх людей велике обурення Дорошенком, вважаючи його головним винуватцем страшного лиха.

Дорошенко й сам не був байдужий до результатів турецько-татарської інтервенції. З усього Правобережжя в його володіння перейшли тільки напівзруйновані та обезлюднені Брацлавщина й Київщина. Він узагалі був розчарований турецькою протекцією. В останні дні 1672 р. Дорошенко зібрав старшинську раду, на якій порушив питання, чи залишатися під протекцією Туреччини. Рада ухвалила не відступитися від турецького султана.

Бучацька угода 1672 р., за визначенням польських істориків, - найганебніша за всю історію Польщі, викликала там патріотичну реакцію. Почалася підготовка до нової війни з Туреччиною. Сейм ухвалив виділити кошти на 60-тисячну армію. Значну допомогу надав римський папа.

Вважаючи, що поляки Бучацьким договором зрekliся своїх прав на Правобережжя, Москва вирішила, що її претензії на цю частину України вже не будуть порушувати Андрусівську угоду. Царський уряд розпочав нові переговори з Дорошенком, пропонуючи йому підданство цареві, інакше Москва загрозувала правобережному гетьману війною.

У свою чергу Польща намагалася або перетягнути Дорошенка на свій бік, або знищити його за допомогою Ханенка.

11 листопада 1673 р. Собеський на чолі 40-тисячного війська, маючи 50 гармат і 12-тисячний литовський корпус, розбив передову турецьку армію Гусейна-паші під Хотином, а на другий день піддався полякам і сам Хотин із його могутньою фортецею. Дорошенко, хоч і дістав від турків великі запаси зброї й амуніції, не брав участі в битві. Він намагався відвести від України загрозу нового вторгнення турків і татар.

Тим часом новий лівобережний гетьман Самойлович, який мріяв про гетьманство над усією Україною, переконав московський уряд організувати похід проти Дорошенка, використавши той факт, що Польща й Туреччина зайняті взаємною боротьбою. Наприкінці січня царські війська і козацькі лівобережні полки перейшли Дніпро. На їхній бік пристали Черкаський і Канівський правобережні полки. В інших місцях їм чинили запеклий опір, однак не могли устояти перед набагато переважаючими силами.

17 березня 1674 р. Самойлович скликав у Переяславі генеральну раду. Сюди з'їхалися правобережні полковники, старшина і «значні» козаки. Відбулась рада. Гетьманом обох частин України був обраний Іван Самойлович. Михайло Ханенко добровільно здав свої гетьманські клейноди. Дорошенко не погодився підкоритися новообраному гетьманові й через своїх резидентів у Константинополі й Кам'янці просив знову надіслати турецькі війська в Україну.

У червні цього ж року гетьман Самойлович і царський воєвода Ромодановський із великими силами облягли Дорошенка в Чигирині. Два тижні бомбардували вони місто. Правобережний гетьман завзято оборонявся. Султан, який воював у Молдавії, витіснивши звідти поляків, поспішив на порятунок своєму васалові, пославши поперед себе кримського хана Селіма-Гірея. Самойлович і Ромодановський переправилися з військом назад, на Лівобережжя, спаливши перед тим Черкаси.

На початку серпня 1674 р. на Поділлі вторглися війська підкомандуванням Каплан-паші, а слідом за ними - головні турецькі сили, які захопили міста Бар, Підгайці, Меджибіж, Умань та ін., спустошуючи й грабуючи їх, забираючи в неволю їх мешканців.

В Умані Дорошенко умовив старшину звернутися до турецького командування з повинною. Однак візир Кара-Мустафа наказав спалити місто, а жителів - частину вирізати, а решту погнати в неволю. Полковників та іншу старшину в турецькому таборі схопили й відправили як невільників. Населення міста й козацька залога протягом семи днів продовжували вести боротьбу з турецько-татарським військом, яке, зайнявши Умань, спалило її.

Серед полонених з Умані та Ладижина було чотири тисячі запорозьких козаків. 5 вересня 1674 р. недалеко від руїн Умані Дорошенко знову зустрівся з турецьким султаном і домігся свободи для полонених уманців.

Наче шквал пройшли турецькі й татарські війська по розореній, залитій кров'ю Правобережній Україні. На осінь султанські сили повернулися за Дністер, а хан з ордами - в Крим. Дорошенко, закінчуючи «приводити край до послуху», уживав жорстоких репресій проти тих, хто піддався Самойловичу.

Таким чином, Дорошенко знову здобув владу на Правобережній Україні, але страшною й кривавою ціною. Повсюди панувала руїна, багато тисяч людей загинуло, потрапило в татарську й турецьку неволю. Населення численних сіл із родинами й майном переселялося на лівий берег. Немало страждань і руїн додав і Ян Собеський, який став польським королем.

Дорошенко остаточно втратив колишню популярність і прихильність народу, які обернулися на люту ненависть до нього як винуватця страхітливих подій і руїни. Його покинули близькі люди, навіть родина. Нечисленна старшина з оточення Дорошенка, що залишалася з ним, згодом теж утекла. Пішов від нього також обозний, повівши на лівий берег коней і всю худобу гетьмана.

Влітку 1675 р. відбулася нова навала турецько-татарських військ в Україну. Турки остаточно доруйнували Брацлавщину, а татари розпочали переговори з поляками, навіть не допустивши до участі в них представників Дорошенка.

Всіма покинутий, зневірений у турецькій політиці, в самоті та відчаї, доживав Дорошенко останні дні свого гетьманства серед неприступних укріплень у Чигирині, до меж якого звузилася його влада. Дорошенко приймає рішення зректися гетьманської булави не перед лівобережним гетьманом і царським головнокомандуючим Ромодановським, а перед Запорозькою Січчю. Дорошенко знав, що запорожці нерідко були вирішальною силою на виборах гетьмана й сподівався, мабуть, що після прийняття від нього присяги вони підтримають його й він залишиться гетьманом Правобережної України під протекторатом Москви. Офіційним мотивом присяги запорожцям було побоювання Дорошенка за своє життя втому разі, коли він потрапить до рук свого суперника Самойловича. Запорозькі козаки та їхній кошовий отаман Іван Сірко пішли назустріч Дорошенкові, оскільки це відповідало домаганням Січі на керівну роль у виборах гетьмана України.

Питання про прийняття присяги Дорошенком обговорювалося на січовій раді ще раніше. 12 березня 1674 р. на пропозицію Івана Сірка було вирішено встановити зв'язок із Дорошенком і добитися від нього приїзду на Січ і здачі гетьманських клейнодів запорожцям. Посольство від усіх куренів ускладі 25 чоловік, очолюване запорозьким суддею Стефаном Білим, відправилось у Чигирин. Тепер же, коли Дорошенко повідомив про своє рішення зректися гетьманської булави, загін із 500 запорожців направився з Січі в Чигирин. Керував загоном сам кошовий отаман Іван Сірко.

На третій день після прибуття загону Сірка в Чигирин зібралися козаки, міщани, старшина, духовенство. Дорошенко і чигиринці визнали себе винними перед запорожцями за те, що уклали союз із Туреччиною й Кримом. Потім «на Євангелії клялися бути у вічному підданстві царя» [40].

Зберігся текст присяги Дорошенка, де він заявив, що «нерозірване прийняв братерство» з запорожцями й відходить від турецько-татарських агресорів.

Після присяги Дорошенко віддав Сіркові гетьманську булаву, бунчук і прапор, а також шість гармат і дві бочки пороху. Сірко порадив Дорошенкові зберігати інші клейноди в Чигирині до одержання указу царя. Дорошенко послав у Москву очолюване його братом Андрієм посольство із 100 чоловік, яке повезло турецькі санджаки (прапори), одержані свого часу Дорошенком від султана.

На самій Січі присяга Дорошенка, особливо серед старшини, розглядалась як безкровна перемога над турецькими й татарськими агресорами «корінь козацтва».

Дорошенко так і не виказав бажання складати присягу перед Самойловичем і Ромодановським. Тоді цар Федір Олексійович наказав іти на нього походом. У вересні 1676 р. 30-тисячне московсько-козацьке військо підступило до Чигирини. Після короткого бою Дорошенко вирішив капітулювати. 19 вересня 1676 р. він зрікся свого гетьманства перед Самойловичем і Ромодановським.

За наказом царського уряду у 1677 р. Петра Дорошенка було відправлено до Москви, хоча він бажав закінчити своє життя в Україні. У 1679-1682 роках він був воєводою у В'ятці. Через два роки йому було надано маєток на тисячу дворів у селі Ярополчому під Москвою (тепер Ярополець Волоколамського району). Там він і закінчив своє буремне життя 9 листопада 1698 р.

Висновки. На сьогодні в історичній науці на основі аналізу джерельної бази, фундаментальних досліджень, новітніх праць, сформовано правдиве бачення постаті Петра

Дорошенко як знаного державного діяча, дипломата, його діяльність, що була направлена на відновлення державності України, її єдності, показати роль і значення Середньої Наддніпрянини у сприянні подвижницькій діяльності Гетьмана.

Література

1. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко. - Т. 2. - К., 1991. - 642 с.
2. Літопис Самовидця. - К., 1971.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. - К., 1992.
4. Історія Русів. - К., 1991.
5. Антонович В. Коротка історія козаччини / В. Антонович. - К., 1991.
6. Крип'якевич І. Історія України. - Львів, 1990.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. - К., 1992.
8. Антонович В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах / В. Антонович, В. Бец. - Тернопіль, 2001. - 162 с.
9. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. - К., 1993. - 288 с.
10. Котляр М. Ф. Історія в життєписах / М. Ф. Котляр, В. А. Смолій. - К., 1994. - 328 с.
11. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнагевич, З. Стефанів. - Львів, 1992. - 712 с.
12. Лях С. Р. Дорошенко П. Д. / С. Р. Лях // Українське козацтво: Мала енциклопедія. - К., 2002. - 568 с.
13. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів докінця ХУІІІ ст. / Н. М. Яковенко. - К., 1997. - 312 с.
14. Бантыш-Каменский Д. Н. "История Малой России" / Д. Н. Бантыш-Каменский. - М., 1830. - Т. 3.
15. Эварницкий Д. И. История запорожских казаков / Д. И. Эварницкий. - СПб., 1892-1897.
16. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины / А. Ефименко. - К., 1895.
17. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. - СПб, 1906.
18. Родословная роспись, составленная Г. Я. Дорошенко, дополненная В. Л. Модзелевским. - К., 1908.
19. Грушевский М. С. Украинский народ в его прошлом и настоящем / М. С. Грушевский. - СПб, 1914.
20. Гермайзе О. "Руїна і Дорошенко" (сторінки з історії політики ХУІІІ ст.) / О. Гермайзе // М. Костомаров. Чернігівка. ; Ред. і вступ О. Гермайзе. - К., 1928.
21. Українське козацтво: мала енциклопедія. - К.-Запоріжжя, 2002.
22. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років ХУІІІ ст. / Т. Яковлева. - К., 1998.
23. Апанович О. Найтрагічніший гетьман України / О. Апанович. - К., 1991.
24. Wojcik Z. Traktat Andrzejowski 1687 i jego geneza / Z. Wojcik. - Warszawa, 1959.
25. Галактионов Н. В. Из истории русско-польского сближения в 60-х годах ХУІІІ в. (Андрусовское перемирие 1667 г.) / Н. В. Галактионов. - Саратов, 1960; Stosunki polsko-rosyjskie 1667-1672. - Warszawa, 1968.
26. Голобуцкий В. Запорожское козацество / В. Голобуцкий. - К., 1989. - С. 312.
27. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності / Д. Дорошенко. - Нью-Йорк, 1985.
28. Ефименко А. История украинского народа / А. Ефименко. - К., 1990. - С. 255-260.
29. Костомаров Н. И. Руина / Н. И. Костомаров // Исторические монографии и исследования. - Кн. 6, Т. ХУ. - С. 80, 96, 271.
30. Липинський В. Твори. Архів. Студії / В. Липинський. - Т. 2, 1980. - С. 243. - Т. 3, 1991. - С. 151-152, 169.
31. Мищик Ю. З документації гетьмана Петра Дорошенка / Ю. Мищик // На пошану 80-річчя Т. Мацьківка: Науковий збірник. - К., 1999. - С. 70.
32. Савич О. А. Андрусівське перемир'я 1667 року. «Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР» / О. А. Савич. - К., 1946, кн. 2.
33. Санин Г. А. Правобережная Украина и русско-польские переговоры 1667 г. в Москве. «История СССР» / Г. А. Санин. - 1970. - № 1.
34. Смолій В. Петро Дорошенко / В. Смолій // Історія України в особах. Козаччина. - К, 2000. - С. 118-130.
35. Смолій В. Українська національна революція середини 17 ст. (1648-1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. - К., 1999.
36. Собрание Государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. - Ч. 4. - М., 1828.
37. Степанков В. Постаць Петра Дорошенка у висвітленні істориків / В. Степанков. - К., 1999.
38. Степанков В. Програма державного будівництва гетьмана України Петра Дорошенка / В. Степанков // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку. (Матеріали історичних читань). - К., 1991. - С. 27-34.
39. Степанков В. Петро Дорошенко / В. Степанков // Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. - К., 1994. - С. 285-314.
40. Чабан А. Ю. Історія Середньої Наддніпрянини / А. Ю. Чабан. - Черкаси, 2011. - С. 495-525.
41. Чухліб Т. Гетьман Петро Дорошенко / Т. Чухліб. - К., 2007.
42. Чухліб Т. Козаки й монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т. Чухліб. - К., 2009.

43. Чухліб Т. Гетьмани й монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Т. Чухліб. - К.-Нью-Йорк, 2003. - С. 102, 115-122, 133-200.
44. Целевич О. Причини до зносин Петра Дорошенка з Польщею в1670-72 рр. / О. Целевич // ЗНТШ. - Львів, 1898. - Т. 25. - С. 1-26.
45. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький. - Т. 2. - К., 1990. -С. 279-409.

Одержано редакцією 12.11.2014
Прийнято до публікації 14.11.2014

В статье анализируются труды отечественных и зарубежных исследователей жизни и деятельности выдающегося гетмана Украины Петра Дорошенко, активнее способствование его деятельности населением Средней Надднепрящины.

Ключевые слова: Украинское козаческое государство, Руина, Андрусовское перемирие, геополитическое состояние Украины, Средняя Надднепрящина.

The author of this article analyses works of Ukrainian and foreign researchers on life and activities of renowned getman of Ukraine Petro Doroshenko, as well as an active support of his undertakings by the local population of Central Dnipro Area (Serednia Naddnipyryanshchina).

Key words: Ukrainian kozak state, Ruina, Andrusov Truth, geopolitical conditions of Ukraine, Central Dnipro Area (Serednia Naddnipyryanshchina)